

મોબાઈલ બાળકના વિકાસનું કારણ કે મરણ

ડૉ. નિલેષ પંડ્યા

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ચિલ્ડ્રન્સ યુનિવર્સિટી. ગાંધીનગર
Mo.9426337432 Email:- shrinile1976@gmail.com

આ એકવીસમી સદી છે કે એક વસમી સદી? ટેકનોલોજી, વિજ્ઞાન અને માહિતીસંચાર ક્ષેત્રે ક્રાંતિ સર્જઈ એ સદી ખરેખર વસમી બનતી જાય છે. મારા પર એક એસ.એમ.એસ. આવ્યો હતો, “પહેલા સુઈ જવા માટે આંખો બંધ કરવી પડતી હતી, હવે વોટ્સ એપ બંધ કરવું પડે છે.” આ વિકાસ છે કે વિનાશ? મોબાઈલ-જે એક સમયે ગળામાં લટકાવાતો અને આભૂષણ લાગતો- એ દિવસે દિવસે દૂષણ બનતો જાય છે. સમગ્ર માનવજાતની માનસિક પ્રતિભાનો પરિચય આપતી આ માહિતી ક્રાંતિ તેની જ પ્રતિભાનો ધ્વંસ કરવાની તાકાત ધરાવે છે, મોબાઈલ એ મનુષ્ય અસીમ શક્તિનો બોધ કરાવે છે તેની સાથી તેની જ શક્તિને ક્ષીણ કરી શકે તેવી મહાઘાતક શોધ પણ છે. અને એમાંય ઈન્ટરનેટનો ઉપયોગ મોબાઈલ પર શરૂ થયા પછી પરિસ્થિતિ વધારે વણસી છે. આટલી ચર્ચા પરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે મોબાઈલ કે અન્ય કોઈપણ ટેકનોલોજી સ્વયં કોઈ પરિણામ આપી શકતી નથી, પરંતુ આપણે તેનો શું અને કેવો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેના આધારે પરિણામ નક્કી થાય છે, આમ ટેકનોલોજી નીતિનિરપેક્ષ છે.

બાળકો અને યુવાનો મોબાઈલનો અતિ ઉપયોગ કરે છે- એના દૂષણો- એ વિષે અનેક ચર્ચાઓ પણ થઈ છે. ઓછામાં વધુ હવે વૃદ્ધોના નિવૃત્તિકાળની પ્રવૃત્તિ બની ગયો છે આ મોબાઈલ. પરંતુ આજના બાળકો પણ આ વમળમાં ફસાતા જાય છે એ મુદ્દા પ્રત્યે આપણે ઉપેક્ષા સેવી રહ્યા છીએ. આ પણ સમસ્યા આમ સામાન્ય જણાય છે, પરંતુ તેની ભયાનકતા ધાર્યા કરતા વિશેષ છે. જે પેઢી આ ટેકનોલોજીના આ યુગમાં ઉછરી રહી છે, તે અત્યારસુધીની પેઢીએ પોતાના સમગ્ર જીવનમાં નથી મેળવ્યા અનુભવો ઘણી વહેલી ઉંમરે આ પેઢી પોતાના સોફા પર બેસીને મેળવી રહી છે. ઘણાં માતાપિતા દલીલ કરે છે કે અમે અમારા બાળકોને મોબાઈલ અપાવતા જ નથી. તો પ્રશ્ન ત્યાં ઉદ્ભવે છે કે તો પણ આ બાળકો મોબાઈલનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે છે? વાલીઓના મોબાઈલમાં ગીતો સાંભળવા, ગેમ રમવી, એસ.એમ.એસ. વાંચવા, વીડિયો જોવા, વેબસાઈટો જોવી- વગેરે પ્રવૃત્તિઓ બાળકો છૂટથી કરે છે. કેટલીક મોડર્ન મમ્મીઓને તો ગૌરવથી કહેતા સાંભળી છે, મારા મોબાઈલમાં મને નથી ખબર એટલી મારા દીકરાને ખબર છે ! અથવા તો “મોબાઈલ ભલે

મારો છે પણ હોય તો એના જ હાથમાં, એને એમાં બધું આવડે." આવું કહેવું એ ગૌરવનો વિષય છે કે કેમ તેનો વિચાર કરવો રહ્યો.

ઘણા જાગૃત વાલીઓ બાળકોને મોબાઈલ અને વીડિયો ગેમથી સદંતર દૂર રાખવાનો સુંદર પ્રયાસ કરે છે પણ તેમ છતાં બાળકોની આજુ-બાજુનું પર્યાવરણ તેમને મોબાઈલ સુધી પહોંચાડી જ દે છે. સાંભળો એક નવ વર્ષની દીકરીનો ડાયલોગ. "આંટી, અમે બધી ફ્રેન્ડ્સ સાથે મળીને મારી એક ફ્રેન્ડની મમ્મીના મોબાઈલમાં ગેમ પણ રમીએ અને વીડિયો-કિલિંગ પણ જોઈએ." બસ, માતાપિતાના બાળકોને મોબાઈલથી દૂર રાખવાના પ્રયત્નો તો નિષ્ફળ જ રહ્યા ને? ઘણાં વાલીઓ એવું પૂછે છે કે બાળક મોબાઈલ વાપરે કે વીડિયો ગેઈમ રમે એમાં શું વાંધો? એ માતાપિતાને મારે એમ પૂછવું છે કે એમ કરવાથી શું ફાયદો? વાલીઓની એવી પણ દલીલ હોય છે કે વીડિયોગેઈમથી બાળકની નિર્ણયશક્તિ અને વિચારશક્તિ વિકસે છે. બાળકની બુદ્ધિને ઉત્તેજે એવી ગેઈમ પણ રમાડી શકાય ને? કદાચ એ સાચું હોય તો પણ એની સામે બાળકો શું ગુમાવે છે એનો વિચાર કર્યો છે ખરો !

આ અંગે આપણે આપણાં જીવન વ્યવાહાર પ્રત્યે સભાનતા કેળવીને તેનું સતત મૂલ્યાંકન કરતા રહેવું પડશે. ચાલો ક્રમશઃ થોડા મુદ્દા પર વિચાર કરીએ. ચાલો, મોટાભાગના ઘરોમાં જોવા મળતું દૃશ્ય જોઈએ.

મમ્મી ઘરના કામ પૂરાં કરીને બાકીના સમયમાં ટી.વી. સિરીયલ અને રસોઈ શો જુએ અને ફ્રેન્ડ્સ અને વોટ્સએપમાં ચેટ કરે, પપ્પા નોકરી-ધંધામાં વ્યસ્ત હોય અને ઘરે આવીને થાક્યા પાક્યા પોતાના મોબાઈલમાં વોટ્સએપ ખોલીને જરા હળવા થાય. બાળકો શાળાએથી આવ્યા પછી ટી.વી., મોબાઈલ અને વીડિયોગેઈમમાં. છ વર્ષથી નાના બાળકોનો શાળાએ જવાનો સમય બચે છે જે તેઓ મોબાઈલ માટે ખર્ચી શકે છે. પરિવારોનું આ સામાન્ય દૃશ્ય હોય છે. આના આધારે ઉભા થતા કેટલાંક પારિવારિક અને બાળઉછેર અંગેના મુદ્દા પર વિચાર કરીએ.

1. જ્યારે બાળકને પરિવાર સાથે રહેવાનો સમય હોય છે તે ક્વોલિટી સમય ટી.વી. કે મોબાઈલ ખાઈ જાય છે. બાળક અને પરિવારના સભ્યો સાથેની આંતરક્રિયા સીમિત બની જાય છે. પતિપત્ની વચ્ચે થતી આંતરક્રિયામાં ઉણપ આવે છે જે અંતે પારિવારિક જોડાણને નબળું પાડે છે. આ સ્થિતિમાં બાળમાનસમાં કુટુંબભાવના કેવી રીતે વિકસી શકે?
2. બાળકના જ્ઞાન, લાગણી અને ક્રિયાત્મક અનુભવો માટેનો ઉત્તમ સમયગાળો બાલ્યાવસ્થા છે. બાળક જ્યારે પોતાના માતાપિતા પાસેથી વાર્તા, કવિતા કે ચિત્રકામ કરે છે જેમાં તેની કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ થાય છે. મોબાઈલમાં કાર્ટૂન કે ફિલ્મો

જોવાથી એની સર્જનાત્મકતાને બહાર આવવાની તક મળતી નથી. બાળકની અનન્યતાને યોગ્ય ઉદાહરણ મળી શકતો નથી.

3. બાળક કલાકો સુધી ટી.વી. અથવા મોબાઇલ સામે બેસી રહે છે, જેનાથી તેની શારીરિક ક્રિયાઓ અત્યંત મર્યાદિત બને છે. બાળક નાનપણથી જ બેઠાડું જીવન જીવે છે. સ્વાસ્થ્યનો તદ્દરૂ અભાવ રહે છે. મહાનગરોમાં બાળકો સોસાયટી કે શેરીમાં રમવાનું પણ છોડતા જાય છે. મોટી ઉંમરે જીવનશૈલી સંબંધી રોગો થવાનું જોખમ વધી જાય છે.
4. બીજો વિચારણીય મુદ્દો એ છે કે ટી.વી. મોબાઇલમાં વાર્તા, ફિલ્મો જોવા-સાંભળવાથી તેની કલ્પનાશક્તિ કે ભાષાશક્તિનો વિકાસ થાય ખરો ? તેનો સંશોધન આધારિત ઉત્તર એ છે ના. બાળકને જ્યારે માતાપિતા વાર્તા કહે છે તેની સાથે અનેક પ્રકારના માનવીય આંતરક્રિયાના તત્ત્વો ઉમેરાય છે. માતાપિતા સાથેનો ભાવનાત્મક સેતુ મજબૂત બને છે. બાળકની જિજ્ઞાસાના દ્વાર ખૂલે છે. બીજે, બાળકના ભાષાવિકાસ માટે પણ આ પ્રકારની વાતચીત અગત્યની બને છે. સામાજિક અધ્યયન અભિગમ પણ એ વાતનું સમર્થન કરે છે કે બાળક એકપક્ષીય શ્રવણના આધારે ભાષા શીખી શકતાં નથી, તેના બદલે બાળક જેટલી વધારે વાતચીત કરે છે તેના આધારે જ તેની ભાષા વધારે સારી વિકસે છે.
5. ટી.વી. અને મોબાઇલમાં રજૂ થતી સામગ્રીમાં ઘણું બધું વૈવિધ્ય હોય છે. જેના પર આપણો કોઈ અંકુશ હોતો નથી. બાળકને ક્યારે શું જોવું અને ન જોવું તેનો વિવેક આપણે રાખી શકતા નથી. કેટલીક વાર એવું પણ બને કે બાળકની ઉંમરને અનુચિત વિષયવસ્તુ બાળક જાણે અજાણે જુવે છે, જેની પરોક્ષ અસરો એના માનસપટ પર થાય જ છે જેની સીધી જાણકારી આપણે અત્યારે ખબર પડતી નથી.
6. વિદેશની સંસ્કૃતિ અને પરિવેશને અનુકૂળ તૈયાર થયેલા ધારાવાહિક અથવા કાર્ટૂન જોવાના કારણે બાળકને માત્ર ઉપરછઠ્ઠું મનોરંજન મળી રહે છે પણ તેને માનસિક પોષણ મળતું નથી. તેના બદલે પોતાની ભાષા અને સમાજ-સંસ્કૃતિથી તરબોળ એવી વાર્તાઓનો ભંડારથી બાળક સાવ અપરિચિત જ રહી જાય છે. આપણાં બકોર પટેલ અને ગિજુભાઈ બધેકા જેવા શિક્ષણ અને સાહિત્યકારોને આ બાળકો ક્યારે ઓળખશે? તેમને રામાયણ અને મહાભારતની વાર્તાઓ કોણ કહેશે? નરસિંહ-મીરાંના ભજનોને આ બાળકો ક્યારે સાંભળશે? આપણી સંસ્કૃતિથી બાળકો કેવી રીતે પરિચિત થશે? આ બધી ચિંતાઓ કરનારા વાલીઓ પણ છેવટે તો એમ જ કહે છે કે જમાનો જ બદલાઈ ગયો છે. હવે આપણું જૂનું કશું ચાલવાનું નથી. વાત સારી પણ છે, છતાં પ્રશ્ન એ છે કે જે અદ્યતન ટેકનોલોજી છે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય તે બાળકોને સમજાવવાની જવાબદારી

કોની? ઉત્તર સહજ સ્પષ્ટ છે, આપણે જ આ દાયિત્વ નિભાવવું પડશે. તેની સાથે સાથે સંચમિત ઉપયોગ દ્વારા મોબાઈલ અને માહિતી ટેકનોલોજીના સકારાત્મક પક્ષનો લાભ પણ લેવાનો છે.

એક દષ્ટાંત જોઈએ. મારી સાથે આ વિષય પર ચર્ચા થયા પછી અમારા એક મિત્રએ તેના દીકરા માટે કડક કાયદો બનાવ્યો. ‘ગમે તે થાય તારે મારા મોબાઈલને હાથ પણ નહીં અડાડવાનો.’ નિયમનું ચુસ્તપણે પાલન થવા લાગ્યું. વાલી ખુશ હતા પણ દીકરો ખુશ નહોતો. તેનું વર્તન બદલાવું ગયું અને એક દિવસ તેણે કહી દીધું, “તમે સારા મમ્મી-પપ્પા નથી. મારા બીજા મિત્રોના મા-બાપ તેમની સાથે આવું નથી કરતા.” વાત સાચી પણ હતી. બાળક સાથે આવું વર્તન તો અયોગ્ય જ છે ને ! તો પછી રસ્તો શું? બાળકોને મોબાઈલથી કેવી રીતે દૂર રાખવા? નીચે પ્રમાણેના કેટલાંક સૂચનો અમલમાં મૂકી શકાય તેવા છે તે જોઈએ.

1. બાળકો સાથે નિયમિત રીતે થોડો સમય વિતાવો અને તે દરમિયાન સામાન્ય જીવનની, કુટુંબની, તેના અભ્યાસની, શાળાની, રમતોની, ઈતર પ્રવૃત્તિઓની વાતો કરો. બાળકો સાથેની વાતો દરમિયાન તેના રસના વિષયો જાણી લો – જેમ કે વાંચન, ચિત્રકામ, સંગીત, રમતગમત કે બીજું કઈ પણ.. બાળકોને તેમના રસના વિષયમાં આગળ આવાની પ્રેરણા આપો અને તક પણ આપો.
2. રાત્રીના સમયે સુતા પહેલા બાળકોને પ્રેરણાદાયક અને ધાર્મિક પ્રસંગોને લગતી વાર્તાઓ કહેવાની ટેવ પાડો.
3. ગમે તેટલા કામની વચ્ચે પણ બાળક જ્યારે તેની સમસ્યા લઈને આવે ત્યારે તેને અવગણવાને બદલે રસપૂર્વક સાંભળો અને તેને એવો અનુભવ કરાવો કે એની દરેક વાત તમારી વાતો જેટલી જ મહત્વની છે.
4. બાળકોના મિત્રોની અવર-જવર પર ધ્યાન રાખો અને સારા-નરસા મિત્રો વચ્ચે તેને ભેદ કરતા શીખવો.
5. બાળકોની સામે મોબાઈલનો બિનજરૂરી ઉપયોગ કરવાનું આપણે પણ ટાળવું જોઈએ. બાળકોને મોબાઈલમાં ગીતો સાંભળવા કે ગેમ રમવા દો – એ માટે મોબાઈલ તેના હાથમાં જરૂર આપો પણ તેનું પ્રમાણભાન રાખતા શીખવો. દૈનિક કેટલો સમય આપી શકાય તેના માટેનો સ્ક્રિન ટાઈમ નક્કી કરવો જોઈએ.
6. વધુ અદ્યતન ટેકનોલોજી સાથેના મોબાઈલ વાપરવાનો આગ્રહ કે મોહ ન રાખો. જેટલી ટેકનોલોજી અદ્યતન એટલો તેના ઉપયોગની શક્યતઓ વધારે અને બાળકને તેના પ્રત્યે વધારે આકર્ષણ થશે. આપણે પોતાના સ્ટેટસ સિમ્બોલ તરીકે મોબાઈલને

રાખવાનો મોહ ટાળવા જેવો ખરો, અને મારું બાળક અમૂક તમુક કંપનીનો મોબાઈલ વાપરે છે એ એનાથી પણ મોટો સ્ટેટસ સંબંધી રોગ બની રહ્યો છે, જેનાથી બચવા જેવું છે.

7. બાળકોને ઘરના નાના-મોટા કામ સોંપો જેથી તે જીવનના રોજબરોજના કાર્યો શીખતા થાય અને સમય પસાર કરવાના બહાને મોબાઈલના દૂષણથી દૂર રહે. બાળકો બહારથી રોજ નવું શું જાણી-શીખીને આવે છે તે પણ સમય કાઢીને જાણવું ખૂબ જરૂરી છે. બાળકોને શારીરિક વિકાસ થાય અને શારીરિક બાંધો મજબૂત બને તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં જોતરો. બાળકોના આચાર-વિચાર બદલવા માટે તમારા જીવનક્રમમાં જરૂરી ફેરફાર લાવો.

આવા તો બીજા અનેક સૂચનો વિચારી શકાય અને અમલમાં લાવી શકાય. પ્રત્યેક બાળક પોતાની રીતે અલગ છે અને એટલે જ દરેક બાળકના વાણી-વર્તન અને વિચારો ઘડવાની પદ્ધતિઓ પણ અલગ જ રહેવાની. આપના બાળકના ગમા-અણગમા અને લાગણીઓને સમજીને યોગ્ય લાગે તે પદ્ધતિ અનુસરવી પડે. મોબાઈલ સંક્રમણના આ યુગમાં બાળકનો યોગ્ય ઉછેર મુશ્કેલ જરૂર છે પણ અશક્ય કશું જ નથી. તમારાં બાળકની અનન્યતાને ઓળખીને તેને પોષણ થાય તેવી માનવીય સ્પર્શ સાથેની પ્રવૃત્તિઓનો વિચાર કરવો જોઈએ. સૌથી વધારે પડકારજનક છે માતાપિતાનો ત્યાગ. કારણ કે જ્યારે આપણે જ ગોળ ખાતા હોઈએ તો બાળકને ગબ્બું ખાવાની મનાઈ કરવી કેટલું યોગ્ય બને? કેટલું સ્વીકાર્ય બની શકે? આથી માતાપિતાએ સ્માર્ટ ફોન વાપરવાના વળગણમાંથી શક્ય ત્વરાએ મુક્તિ મેળવી લઈને સાચા અર્થમાં સ્માર્ટ માતાપિતા બનવાના શ્રીગણેશ કરવા માટેનું શ્રેષ્ઠ મુહૂર્ત કરવું જ રહ્યું. ઇતિ શુભમ.

“શિક્ષણ દર્શન” માટેનું લવાજમ મોકલવાનું સરનામું :-

શ્રી અરવિંદભાઈ એલ મહેતા

૫, પ્રીતિ ડુપ્લેક્ષ, આનંદવન કોમ્પ્લેક્ષ પાસે,
સુભાનપુરા, વડોદરા- ૩૯૦૦૨૩

૧ વર્ષનું લવાજમ —૧૨૦ રૂ.

૩ વર્ષનું લવાજમ —૩૩૦ રૂ.

૫ વર્ષનું લવાજમ —૫૫૦ રૂ.